

het kind magazine

nr. 2 – mei 2015

mens je

**mens,
maatschappij
& onderwijs**

de wereld

Onderwijs en haar rol in burgerschapsvorming. *Wat is wenselijk?*

65

Het thema van dit magazine is 'Mens, maatschappij en onderwijs'. Hoewel we kinderen en jongeren via het curriculum en de verschillende vakken al laten kennismaken met (aspecten van) de wereld, is het sinds 2006 ook bij wet verplicht om aan 'burgerschapsvorming' te doen. Inmiddels is het 2015 en zijn we negen jaar verder. **Leo Pauw** schreef een bijdrage voor het NIVOZ-forum, waarin hij een stand van zaken geeft en vragen stelt.

De Inspectie constateerde een tijd terug dat er sinds de wettelijke verplichting weinig vooruitgang is te zien in de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs. Er blijken weinig vorderingen in de richting van een curriculum, met concrete doelen en een daarop afgestemd aanbod. De Inspectie hanteert de term *patchwork* om aan te geven dat burgerschapsvorming het risico loopt te blijven steken in een opsomming van losse activiteiten en projecten, in plaats van een over leerjaren en leergebieden samenhangend aanbod. Ze spreekt op grond daarvan van 'stagnatie van de ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs'.

Deze constatering doet een aantal vragen rijzen. Wat verstaan we onder burgerschap? Hoe dient burgerschapsonderwijs eruit te zien? Wat kunnen we verwachten van de school, om gedrag en houdingen van kinderen op dit terrein te beïnvloeden? Wat is er al geprobeerd aan onderwijsexperimenten op dit terrein?

In deze bijdrage concentreer ik me op de vraag: *Welke argumenten zijn er om de school al dan niet als geschikte plek voor burgerschapsvorming te beschouwen?*

→

Deze bijdrage is in een uitgebreide versie als artikel te lezen op de website van het NIVOZ: *Onderwijs en burgerschap: wat vermag de basisschool?*

De publieksversie van het proefschrift van Leo Pauw: *De Vreedzame School: onderwijs en de maatschappelijke vorming van de leerling.*

> www.nivoz.nl/artikelen/onderwijs-en-burgerschap-een-wenselijke-combinatie
> www.devreedzameschool.nl

Van oudsher zijn er stemmen die bepleiten dat de school een bijdrage aan de burgerschapsvorming van de jeugd levert. Het idee lijkt logisch: als we ergens op een redelijk uniforme manier de jeugd kunnen toerusten met kennis, vaardigheden en attitudes die zij later nodig hebben in de samenleving, dan is het wel op school. Of burgerschapsvorming wel een taak van scholen dient te zijn, wordt echter door diverse auteurs – vanuit verschillende invalshoeken – van vraagtekens voorzien. In deze paragraaf een aantal argumenten vóór burgerschapsvorming in het onderwijs.

Maatschappelijke vorming van de leerling

Aandacht voor de rol van het onderwijs in de maatschappelijke vorming van de jeugd is niet nieuw. Émile Durkheim (1858-1917, Frans socioloog en filosoof) stelde al dat het onderwijs kinderen dient voor te bereiden op de eisen die de maatschappij stelt. Aangezien dat het eerste publieke instituut is waar het kind niet als lid van het gezin binnentreedt, maar als een individu met een zich ontwikkelende eigen identiteit. Voor het voortbestaan van een maatschappij is er een gemeenschappelijke basis van ideeën en gevoelens nodig, die door *socialisatie* in stand moet worden gehouden.

Maar ook Micha de Winter (hoogleraar pedagogiek) stelt dat opvoeding en onderwijs naast het individuele belang ook altijd een algemeen belang heeft te dienen: kinderen voorbereiden op hun rol als burger in de samenleving. Het algemeen belang in opvoeding en onderwijs formuleert hij als *'het met elke generatie opnieuw vormgeven van de democratie, als zijnde de staatsvorm die het mogelijk maakt om samen te kunnen leven in een pluriforme maatschappij.'*

Een positief effect op leerprestaties

Een ander argument om aandacht te besteden aan burgerschapsvorming betreft de invloed ervan op andere factoren in het onderwijs. Uit onderzoek blijkt dat een goed programma voor sociaal-emotioneel leren leidt tot minder gedragsproblemen én tot betere leerprestaties. Nu is sociaal-emotioneel leren niet hetzelfde

als burgerschapsvorming, maar we kunnen programma's voor sociaal-emotioneel leren, conflictoplossing, morele vorming en waardenvorming wel beschouwen als een onderdeel van burgerschapsvorming.

Explicitering

Een volgend argument om burgerschapsvorming als een expliciet onderdeel van het curriculum op te nemen, komt voort uit de rol van het verborgen curriculum in de morele vorming van leerlingen. Het verborgen curriculum kan worden gedefinieerd als 'een set van impliciete boodschappen in relatie tot kennis, waarden, gedragsnormen en attitudes die leerlingen ervaren in en door onderwijsprocessen.'

Kinderen functioneren dagelijks in een systeem waarin een groot aantal morele waarden en normen wordt gehanteerd. Hierin leren kinderen op een impliciete manier bijvoorbeeld wat een eerlijke of rechtvaardige beoordeling is, wat meer of minder democratisch is, wat verantwoordelijk gedrag is, wat vrijheid is, enzovoort. Onderwijs is dan ook nooit neutraal ten aanzien van waarden en moraliteit.

Uit onderzoek op 63 middelbare scholen in België naar de invloed van schoolkenmerken op de waardenvorming van de leerlingen werd geconcludeerd dat het formele curriculum slechts een kleine bijdrage aan de realisering van de maatschappelijke functie van het onderwijs leverde, maar dat het verborgen curriculum veel belangrijker was. Tot dit verborgen curriculum behoorden onder andere de participatiemogelijkheden van de leerlingen en de waarden van de leerkrachten zelf.

Onderwijs lijkt dus onontkoombaar een burgerschapsvormende context; onvermijdelijk vindt er een socialisatieproces plaats. Om die reden lijkt het van belang om dat impliciete curriculum expliciet te maken. Daarmee weten leerkrachten, leerlingen en ouders waar zij aan toe zijn: er is een uitgesproken en samenhangend aanbod op dit terrein, in plaats van een verborgen agenda die kan variëren van klas tot klas.

Argumenten tegen

Enkele vaak geformuleerde bezwaren zijn: burgerschapsvorming in het onderwijs is zonde van de tijd; er is een gevaar van indoctrinatie en staatsopvoeding; de school zou niet effectief zijn in burgerschapsvorming; en het ontbreekt voornamelijk aan inzicht in de wijze waarop burgerschapsonderwijs eruit zou moeten zien. Onze vraag is: wat is er van deze bezwaren te leren?

Hoe ver reikt de maatschappelijke opdracht van de school? Behoort het wel tot de taak van het onderwijs om kinderen op te voeden tot goede burgers?

De Amerikaanse politiek filosoof James Murphy neemt een duidelijk standpunt in: het academische streven naar kennis verwerving en waarheidsliefde raakt vertroebeld als dit ondergeschikt wordt gemaakt aan een 'burgerschapsagenda'. We moeten, zo zegt hij, meer vertrouwen hebben in de morele waarde van kennis. Hij haalt onderzoek aan waaruit blijkt dat studenten met meer en langere opleiding geneigd waren tot meer politieke tolerantie, tot een grotere bereidheid om burgerrechten te geven aan groepen waar men sterk mee van mening verschilt.

Murphy staat niet alleen in zijn overtuiging dat onderwijs dient om kennis over te dragen. Er is altijd een stroming geweest die vasthoudt aan het uitgangspunt dat onderwijs zich niet dient bezig te houden met opvoeding. Onderwijs is een doel op zich, en aangezien de onderwijstijd beperkt is, moet de school de tijd niet verdoen met sociaal-emotionele, esthetische, morele of andere doelstellingen.

Angst voor indoctrinatie en staatsopvoeding

Een ander bezwaar tegen burgerschapsvorming in het onderwijs, is de angst voor indoctrinatie en staatsopvoeding. De overdracht van waarden en normen in het onderwijs is bijvoorbeeld volgens Willem Hofstee (hoogleraar psychologie) uit den boze. Hij erkent wel dat het bij onderwijs niet alleen om kennis gaat, aangezien onderwijs als doel heeft dat leerlingen zoveel mogelijk leren dat voor hun toekomst van

belang is. Maar hij trekt de grens bij een normatieve invalshoek. Deze hoort volgens hem in het onderwijs niet thuis. Een van de argumenten die hij gebruikt is dat waardenvorming een aanslag betekent op de integriteit van de leerling, aangezien de leerling zich in een afhankelijkheidsrelatie tot de leerkracht bevindt. Zo zou indoctrinatie plaatsvinden.

Hofstee gaat uit van een vorm van burgerschapsonderwijs waarbij vooral sprake lijkt van ‘overdracht’, en waarbij de eigen activiteit en het kritisch vermogen van de leerling miskend worden. Daarmee wordt echter wel voorbijgegaan aan hetgeen bekend is over de theorie en praktijk van de burgerschapsvorming in het onderwijs.

Anderen stellen aanvullend dat de overheid – met de opdracht dat onderwijs kinderen moet opvoeden tot zelfstandige, kritische burgers – te zeer treedt in het private domein. Er zijn ook andere mensvisies, waar het juist niet gaat om individuele zelfontplooiing en het aankweken van kritisch zelfbewustzijn, maar waarin traditie, gehoorzaamheid en tucht hoog in het vaandel staan. Deze visies mogen, op grond van de vrijheid van onderwijs, ook in scholen tot uitdrukking komen (islamitische, strengereformeerde scholen).

Weer andere auteurs benadrukken de individuele vrijheid van burgers ten opzichte van de staat en dus de ongewenstheid van een te grote staatsbemoeienis met de keuzes die burgers maken.

De school en haar invloed

Er is nog een ander, fundamenteel bezwaar tegen de rol van het onderwijs op dit terrein: is de school wel zo effectief als het gaat om burgerschapsvorming?

Burgerschapscompetenties leren wij natuurlijk niet alleen in school. Integendeel, voor het grootste deel doen wij die op buiten de school, zoals thuis, op het werk, onder leeftijdsgenoten, in de bibliotheek, in kerken, in vrijwilligersorganisaties en onder invloed van de media.

Gert Biesta en Robert Lawy (hoogleraren onderwijsfilosofie) deden empirisch onderzoek naar burgerschapsonderwijs aan jongeren in Engeland. Zij stellen dat jongeren minstens net zoveel leren over burgerschap als gevolg van de ervaringen die zij opdoen in hun dagelijkse leven als van het officiële burgerschapscurriculum (in Engeland bestaat er sinds 2002 een verplicht vak *citizenship education* voor 11- tot 16-jarigen). Hun feitelijke burgerschapssituatie bepaalt in hoge mate wat zij leren over burgerschap.

Alles wat een school de jongeren aanleert, kan ook weer zo worden afgebroken door ‘niet-democratische’ ervaringen in hun leven of in hun omgeving. Als jongeren in hun eigen alledaagse leven bijvoorbeeld geen invloed kunnen uitoefenen op situaties die voor hen van belang zijn, dan zal het weinig zin hebben om jongeren te verleiden tot actief burgerschap. *“It is, in other words, the actual condition of young people’s citizenship which has a crucial – and perhaps even decisive – impact upon the ways in which young people can be citizens and upon the ways in which they learn democratic citizenship.”*

Er wordt veel (internationaal) onderzoek gedaan naar burgerschapsonderwijs. Veel onderzoek beklemtoont weliswaar dat de grootste variantie in de burgerschapscompetenties van leerlingen verklaard wordt door leerlingfactoren. Maar er zijn er toch ook aanwijzingen dat de school ‘er toe doet’ – en zijn invloed uitoefent – als het gaat om burgerschapsvorming. Zo blijkt er een positieve invloed uit te gaan van de instructiekwaliteit én de gelegenheid tot leren; van een klasklimaat dat open staat voor discussie; van het aantal jaren onderwijs; en van de algehele onderwijskwaliteit van de school en de mate waarin de school een uitgewerkte visie op en aandacht voor dit domein heeft. Ook longitudinaal onderzoek in Engeland liet een relatie zien tussen de hoeveelheid burgerschapsonderwijs en een positieve attitude ten opzichte van maatschappelijke en politieke participatie.

Opbrengsten

Een complicerende factor in de discussie over burgerschapsvorming in het onderwijs is dat de uitkomst van het onderwijsproces gericht op burgerschapsvorming niet voorspelbaar is. Burgerschap kan immers heel verschillend worden ingevuld. En als de uitkomst slecht voorspelbaar is, dan is die ook moeilijk meetbaar. Bovendien meten we hier geen kennis, maar vaardigheden en houdingen. Meetinstrumenten in dit domein bestaan veelal uit vragenlijsten. Het is de vraag of met het invullen van vragenlijsten iets van de complexe werkelijkheid boven tafel komt.

Naast onvoldoende duidelijkheid over de inhoud is er ook het bezwaar dat er nog weinig bekend is over de *wijze waarop* burgerschapsvorming plaats moet vinden. Dit maakt het voor scholen dan ook niet makkelijk om burgerschapsonderwijs vorm te geven, want hoe kunnen ze aantonen dat ‘het werkt’?

De vraag over de relatie tussen het onderwijs en de opdracht voor burgerschapsvorming brengt aan de hand van bovenstaande beschouwing een aantal vragen voor de eigen onderwijscontext naar voren:

- Welke argumenten vóór spreken je aan? En welke argumenten tegen?
- Zijn er argumenten tegen die ontkracht kunnen worden door argumenten vóór?
- Welke argumenten wegen zwaar voor je, en welke licht?
- Welke voorbeelden uit je eigen praktijk kun je betrekken in je eigen afweging of het gesprek over deze vraag?

Na alle argumenten gewogen te hebben, wat is dan de visie van jullie school op de wenselijkheid van burgerschapsvorming in het onderwijs? En welke implicaties volgen hieruit voor de praktijk?

Meedoen met het NIVOZ-forum

Het doel van het NIVOZ-forum is om onderwijsonderzoekers en onderwijsprofessionals gezamenlijk aan te spreken, onderling te verbinden, en te ondersteunen in hun verantwoordelijkheid en interesse voor de ontwikkeling van leerlingen in brede zin. We richten ons op bestuurders, leidinggevers, ‘teacher leaders’, lerarenopleiders, beleidsmakers en

onderzoekers. We nodigen iedereen die dat wil, van harte uit een bijdrage te leveren.

Er zijn vijf hoofdthema’s waar we ons in de eerste plaats op richten in het verzamelen en duiden van onderzoek en praktijkvoorbeelden:

- Recht doen aan verschillen
- Stem van de leerling
- Brede verantwoording

- Leraar en persoon
- Onderwijs: waartoe?

We faciliteren het gesprek via artikelen op de website. Bijdragen stijgen uit boven zwart/witdiscussies over ‘wat het beste is’ voor het onderwijs. De artikelen vormen de basis voor de dialoog die we met elkaar willen voeren. U kunt meedoen aan het gesprek

via de LinkedIn-groep en dialoogmiddagen die regelmatig worden georganiseerd.

► NIVOZ Forum-website: www.nivoz.nl/forum. U kunt uw bijdrage sturen naar: forum@nivoz.nl Of naar redacteuren Hartger Wassink: h.wassink@nivoz.nl en Gijs Verbeek: g.verbeek@nivoz.nl